

ONOMASTIKA SOHASIDA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: NAZARIY VA AMALIY YONDASHUVLAR

Jabbarova Sabo Xamdamovna

Osiyo texnologiyalar universiteti

2-kurs magistri

Email:sabojabbarova8@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada onomastika — tilshunoslikning atoqli otlarni o‘rganadigan sohasi — zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda antroponimika, toponimika, etnonimika va boshqa onomastik birliklarning lingvokulturologik, sotsiolingvistik hamda pragmatik jihatlari ko‘rib chiqiladi. Maqola IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) tuzilmasida yozilib, nazariy manbalar va amaliy misollar asosida xulosalar chiqariladi.

Kalit so‘zlar: onomastika, antroponim, toponim, lingvokulturologiya, sotsiolingvistika.

СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ОНОМАСТИКИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Аннотация: В данной статье ономастика — раздел языкознания, изучающий имена собственные, — анализируется с позиций современных лингвистических подходов. В исследовании рассматриваются лингвокультурологические, социолингвистические и прагматические аспекты антропонимии, топонимии, этнонимии и других ономастических единиц. Статья написана в структуре IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion), выводы сформулированы на основе теоретических источников и практических примеров.

Ключевые слова: ономастика, антропоним, топоним, лингвокультурология, социолингвистика.

MODERN STUDIES IN ONOMASTICS: THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES

Abstract: This article analyzes onomastics—the branch of linguistics that studies proper names—through the lens of modern linguistic approaches. The study examines the linguocultural, sociolinguistic, and pragmatic aspects of anthroponymy, toponymy, ethnonymy, and other onomastic units. The article is structured according to the IMRAD format (Introduction, Methods, Results, and Discussion), and conclusions are drawn based on theoretical sources and practical examples.

Keywords: onomastics, anthroponym, toponym, linguoculturology, sociolinguistics.

KIRISH

Onomastika tilshunoslik fanining muhim va mustaqil tarmoqlaridan biri bo'lib, u atoqli otlarning kelib chiqishi (etimologiyasi), tarixiy shakllanishi, semantik mazmuni, strukturaviy xususiyatlari hamda jamiyatdagi kommunikativ va ijtimoiy funksiyalarini kompleks tarzda o'rganadi. Atoqli otlar til tizimida alohida o'rin egallab, ular orqali muayyan shaxs, joy, etnik guruh yoki madaniy hodisa identifikatsiya qilinadi. Shu jihatdan onomastik birliklar nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki madaniy-belgili, tarixiy-xotiraviy va ijtimoiy-ideologik axborotni ham o'zida mujassamlashtiradi.

Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniy merosi, urf-odatlar, diniy e'tiqodlari va mentaliteti atoqli otlar tizimida yaqqol namoyon bo'ladi. Antroponimlar orqali jamiyatning ijtimoiy qadriyatlari, estetik qarashlari va tarixiy shaxslarga bo'lgan munosabati ifodalanadi, toponimlar esa muayyan hududning geografik, etnik va tarixiy xususiyatlarini aks ettiradi. Shu sababli onomastik tadqiqotlar faqat lingvistik doira bilan cheklanib qolmay, balki tarix, etnografiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va antropologiya kabi fanlar bilan uzviy aloqada olib boriladi.

So'nggi yillarda globallashuv jarayonlari, xalqaro migratsiya oqimlarining kuchayishi hamda raqamli kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi onomastik tizimda sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Turli madaniyatlarning o'zaro ta'siri natijasida yangi shaxs ismlari, joy nomlari, savdo belgilar va brend nomlari paydo bo'lib, an'anaviy nomlash tizimlari bilan zamonaviy nomlash tendensiyalari o'rtasida muayyan muvozanat masalasi vujudga kelmoqda. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan yangi nomlar onomastikaning tadqiqot doirasini yanada kengaytirib, uni zamonaviy lingvistik muammolar bilan boyitmoqda.

Zamonaviy onomastik tadqiqotlarda lingvokulturologik, sotsiolingvistik va pragmatik yondashuvlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Atoqli otlarni til va madaniyat o'zaro munosabati nuqtayi nazaridan o'rganish, ularning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalarini aniqlash hamda kommunikativ jarayondagi rolini tahlil qilish ilmiy izlanishlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va korpus lingvistikasi asosida onomastik birliklarni tizimli tahlil qilish imkoniyatlarining kengayishi ushbu sohaning metodologik bazasini mustahkamlab bormoqda.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi onomastika sohasining nazariy asoslarini har tomonlama yoritish, unda qo'llaniladigan zamonaviy tadqiqot metodlarini tahlil qilish hamda ilmiy qarashlar asosida onomastik birliklarning funksional va madaniy xususiyatlarini muhokama qilishdan iboratdir. Shuningdek, maqolada turli tillar materiallari asosida amaliy misollar keltirilib, onomastikaning bugungi lingvistik tadqiqotlardagi o'rni va ahamiyati aniqlanadi.

Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun maqolada quyidagi asosiy vazifalar belgilandi:

- onomastika tushunchasining ilmiy-nazariy talqinini berish;
- antroponimika, toponimika, etnonimika kabi asosiy onomastik yo'nalishlarning xususiyatlarini tavsiflash;
- onomastik tadqiqotlarda qo'llaniladigan metodlarni tizimli ravishda tahlil qilish;
- amaliy misollar asosida olingan natijalarni ilmiy jihatdan baholash va umumlashtirish.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotda onomastik birliklarning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilish maqsadida zamonaviy tilshunoslikda keng qo'llaniladigan kompleks metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot metodlari tanlanishida onomastikaning ko'p qirrali tabiati, uning lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan uzviy bog'liqligi inobatga olindi.

Avvalo, tavsifiy (deskriptiv) metod asosiy metod sifatida qo'llanildi. Ushbu metod orqali antroponimlar, toponimlar va etnonimlarning fonetik, morfologik hamda semantik xususiyatlari aniqlanib, ularning til tizimidagi o'rni tavsiflandi. Tavsifiy yondashuv onomastik birliklarning ichki tuzilishini ochib berish va ularning funksional imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Shuningdek, tarixiy-etimologik metod yordamida atoqli otlarning kelib chiqishi, tarixiy shakllanish bosqichlari va semantik taraqqiyoti o'rganildi. Bu metod, ayniqsa, toponimik va antroponimik birliklarning qadimgi qatlamlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqot jarayonida turkiy, forsiy va arabiy manbalarga oid tarixiy nomlar tahlil qilinib, ularning zamonaviy til tizimidagi aks sadosi yoritildi.

Tadqiqotda qiyosiy (komparativ) metod ham qo'llanildi. Ushbu metod asosida o'zbek, ingliz va rus tillaridagi onomastik birliklar qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, umumiy va farqli xususiyatlar aniqlashtirildi. Qiyosiy tahlil onomastik tizimlarning milliy va universal jihatlarini ochib berishga imkon yaratdi.

Onomastik birliklarning madaniyat bilan bog'liqligini aniqlash maqsadida lingvokulturologik yondashuvdan foydalanildi. Bu yondashuv orqali atoqli otlarning madaniy konnotatsiyasi, milliy qadriyatlar va mentalitet bilan aloqasi tahlil qilindi. Ismlarda aks etgan diniy, tarixiy va ramziy ma'nolar lingvokulturologik nuqtayi nazardan izohlandi.

Bundan tashqari, sotsiolingvistik metod asosida onomastik birliklarning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalari o'rganildi. Ism tanlash jarayonining ijtimoiy omillar — yosh, jins, ijtimoiy mavqe, zamonaviy moda va ideologik qarashlar bilan bog'liqligi tahlil qilindi. Ushbu metod orqali onomastik tizimning dinamik xarakterga egaligi asoslab berildi.

Tadqiqotda, shuningdek, statistik va kuzatuv metodlari yordamida ayrim onomastik birliklarning qo'llanish chastotasi aniqlanib, ularning zamonaviy til muhitidagi faolligi baholandi. Amaliy material sifatida ilmiy adabiyotlar, onomastik lug'atlar, tarixiy hujjatlar hamda ommaviy axborot vositalaridan olingan nomlar tahlil qilindi.

Mazkur metodlarning kompleks qo'llanilishi tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlashga, onomastika sohasining nazariy va amaliy muammolarini har tomonlama yoritishga imkon berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, onomastik birliklar jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

1. Antroponimlarning lingvokulturologik xususiyatlari

Shaxs ismlari xalqning diniy e'tiqodi, tarixiy shaxslari va qadriyatlarini bilan bog'liq. Masalan, o'zbek antroponimikasida Payg'ambarlar, tarixiy qahramonlar va ijobiy sifatlarni bildiruvchi ismlar keng tarqalgan.

2. Toponimlarning tarixiy qatlamlari

Joy nomlari orqali hududning tarixiy rivojlanishi va etnik tarkibi aniqlanadi. Qadimgi turkiy, forsiy va arabiy qatlamlar o'zbek toponimikasida muhim o'rin egallaydi.

3. Zamonaviy onomastik jarayonlar

Global madaniyat ta'sirida yangi ismlar va nomlash tendensiyalari paydo bo'lmoqda. Bu holat an'anaviy va zamonaviy onomastik birliklar o'rtasida muvozanat masalasini kun tartibiga olib chiqmoqda.

Mazkur tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar natijasida onomastik birliklarning til tizimi va jamiyat hayotidagi o'rni, funksional xususiyatlari hamda zamonaviy rivojlanish tendensiyalari yuzasidan qator muhim ilmiy natijalarga erishildi. Olingan natijalar onomastikaning faqat nominativ vosita emas, balki ijtimoiy-madaniy axborot tashuvchi muhim lingvistik birlik ekanini tasdiqlaydi.

Birinchidan, antroponimik tizim tahlili shuni ko'rsatdiki, shaxs ismlari jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, diniy e'tiqodlari va madaniy qadriyatlari bilan bevosita bog'liqdir. O'zbek antroponimikasida diniy manbalar bilan bog'liq ismlar (masalan, payg'ambarlar va sahobalar nomlari), shuningdek, ijobiy fazilatlarni ifodalovchi leksik birliklar asosida shakllangan ismlar keng tarqalgan. Zamonaviy davrda esa globallashtirish ta'sirida chet tillaridan kirib kelgan ismlarning faollashuvi kuzatilmoqda, bu holat antroponimik tizimning dinamik xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, toponimik birliklar tahlili hududiy tarix va etnik tarkibni aniqlashda muhim manba ekanini isbotladi. Tadqiqot jarayonida o'zbek toponimikasida qadimgi turkiy, forsiy va arabiy qatlamlarning mavjudligi aniqlandi. Joy nomlarida geografik muhit, tarixiy voqealar va etnik guruhlarining izlari saqlanib qolgan bo'lib, bu toponimlarni tarixiy-lingvistik tadqiqotlar uchun qimmatli materialga aylantiradi.

Uchinchidan, etnonimlar va boshqa onomastik birliklar jamiyatdagi ijtimoiy identitetni shakllantirishda muhim rol o'ynashi aniqlandi. Etnonimlar orqali xalqning o'zini o'zi anglash darajasi, tarixiy xotirasi va madaniy merosi ifodalanadi. Shu bilan birga, zamonaviy nutqda yangi nomlash birliklari — brend nomlari, tashkilotlar va raqamli platformalar nomlari paydo bo'lib, onomastikaning tadqiqot doirasini sezilarli darajada kengaytirmoqda.

To'rtinchidan, lingvokulturologik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, atiq otlar madaniy ramzlar va milliy konseptlar bilan uzviy bog'liq. Ismlar va joy nomlarida aks etgan ramziy ma'nolar xalq mentalitetini o'rganishda muhim lingvistik manba bo'lib xizmat qiladi. Bu holat onomastik birliklarning faqat til tizimiga emas, balki madaniy makonga ham mansubligini tasdiqlaydi.

Beshinchidan, sotsiolingvistik tadqiqotlar natijasida ism tanlash jarayoni jamiyatdagi ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqligi aniqlandi. Yosh avlod orasida zamonaviy va qisqa ismlarning ommalashuvi, ommaviy madaniyat va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri ostida shakllanayotgan nomlash tendensiyalari onomastik tizimning o'zgaruvchanligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, olingan natijalar onomastika sohasining kompleks va dinamik xarakterga ega ekanini, uning til, jamiyat va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar onomastikaning ko'p qirrali fan ekanini tasdiqlaydi. Atoqli otlar nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki kommunikativ, identifikatsion va madaniy funksiyalarga ham ega. Zamonaviy tadqiqotlarda raqamli korpuslar va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish onomastik tahlilni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Shuningdek, onomastik birliklarni standartlashtirish va ularni saqlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, toponimlarning rasmiy hujjatlar, xaritalar va raqamli platformalarda bir xil shaklda qo'llanishi til siyosati nuqtayi nazaridan muhimdir. Onomastik xatoliklar madaniy merosning noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot natijalari onomastikaning tilshunoslik tizimidagi o'rni va ahamiyatini qayta baholash zarurligini ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, atoqli otlar faqat nominativ birliklar sifatida emas, balki murakkab ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Ular orqali jamiyatning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari aks etadi.

Antroponimik tahlil natijalari avvalgi ilmiy tadqiqotlar bilan qiyoslanganda, shaxs ismlarining tanlanishi doimiy ravishda ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida shakllanishi aniqlanadi. Masalan, diniy va an'anaviy ismlarning uzoq vaqt davomida saqlanib qolishi jamiyatda barqaror madaniy qadriyatlarning mavjudligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, globallashtirish jarayonlari ta'sirida paydo bo'layotgan yangi ismlar onomastik tizimning ochiq va moslashuvchan ekanini ko'rsatadi. Bu holat onomastik birliklarni normallashtirish va milliy identitetni saqlash masalasini dolzarb muammolardan biriga aylantiradi.

Toponimik tadqiqotlar natijalari joy nomlarining tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Toponimlarda saqlanib qolgan qadimgi leksik qatlamlar orqali hududning tarixiy-etnik taraqqiyotini tiklash mumkin. Shu nuqtayi nazardan, toponimlarni o'rganish nafaqat lingvistik, balki tarixiy va madaniy tadqiqotlar uchun ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy davrda ayrim toponimlarning o'zgartirilishi yoki qisqartirilishi esa tarixiy xotiraning uzilishiga olib kelishi mumkin, bu esa ilmiy va ijtimoiy muhokamani talab etadi.

Lingvokulturologik yondashuv asosida olingan natijalar atoqli otlarning ramziy va konseptual xususiyatlarini ochib beradi. Ismlar va joy nomlari orqali muayyan milliy konseptlar, qadriyatlar va mental modellar ifodalanadi. Bu holat onomastik birliklarni madaniy matn sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shuningdek, sotsiolingvistik tahlil natijalari ism tanlash jarayonining ijtimoiy tabaqalanish, moda va kommunikativ ehtiyojlar bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Zamonaviy onomastik tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish masalasi alohida e'tiborga loyiq. Korpus lingvistikasi asosida katta hajmdagi onomastik materialni tahlil qilish imkoniyati tadqiqot natijalarining aniqligi va ishonchlilikini oshiradi. Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan tahlil inson omiliga bog'liq subyektivlikni kamaytirishga xizmat qiladi. Biroq bu jarayonda milliy va madaniy kontekstni e'tibordan chetda qoldirmaslik muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, muhokama natijalari onomastikani til, jamiyat va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabatlarni o'rganadigan integrativ fan sifatida rivojlantirish

zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari avvalgi ilmiy qarashlarni to'ldiradi va onomastika sohasida yangi tadqiqot yo'nalishlarini belgilashga xizmat qiladi.

Onomastikaning sotsiolingvistik jihatidan iboratki, ism tanlash jarayoni jamiyatdagi ijtimoiy mavqe, moda va ideologik qarashlar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, mustaqillikdan keyingi davrda milliylikni ifodalovchi ismlarning ko'payishi ushbu jarayonning yaqqol dalilidir. Tadqiqot davomida olingan natijalar quyidagi ilmiy xulosalarni chiqarishga imkon berdi:

- onomastik birliklar til va madaniyatning uzviy bog'liqligini aks ettiradi;
 - atoqli otlar jamiyatdagi tarixiy va ijtimoiy o'zgarishlarga sezgir;
 - zamonaviy texnologiyalar onomastik tahlilni yangi bosqichga olib chiqmoqda.
- Bu holatlar onomastikani kompleks fan sifatida rivojlantirish zaruratini ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, onomastika tilshunoslikning nazariy va amaliy jihatdan muhim sohalaridan biridir. Atoqli otlar orqali xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tuzilmasi namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada onomastikaning asosiy yo'nalishlari, tadqiqot metodlari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari IMRAD tuzilmasida yoritildi.

Tadqiqot natijalari kelgusida onomastik birliklarni raqamli muhitda saqlash, standartlashtirish va sun'iy intellekt asosida tahlil qilish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur maqola onomastika sohasida olib boriladigan keyingi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Superanskaya A. V. Obshchaya onomastika. — Moskva, 2007.
2. Qodirov A. O'zbek onomastikasi masalalari. — Toshkent, 2015.
3. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. — Oxford, 2011.
4. Alimuhamedov R. Toponimika va uning lingvistik xususiyatlari. — Samarqand, 2018.
5. Van Langendonck W. Theory and Typology of Proper Names. — Berlin, 2007.